

ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ МАСКУЛІННИХ ТА ФЕМІННИХ ОЗНАК ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Стаття складається з двох частин. Теоретичну частину присвячено характеристиці основних понять - маскулінності та фемінності, Тендерній ідентичності й тендерній соціалізації. Емпірична частина містить якісний контент-аналіз есе дітей різного віку. Результати цього аналізу демонструють те, що наслідки тендерної соціалізації залежать від тривалості залучення дитини до даного процесу.

Процес тендерної соціалізації є достатньо тривалим, але найбільший відбиток він залишає на початкових етапах залучення до нього. Виходячи за межі лише своєї первинної соціалізаційної групи - родини, дитина набуває нових суспільних зв'язків чи то з однолітками, чи зі шкільним (або іншим виховним) середовищем. Тобто спочатку її навчають, як себе поводити так, щоб усі напевно могли сказати, що ти хлопчик або дівчинка. А потім вона застосовує на практиці свої знання, демонструючи відповідні маскулінні/фемінні моделі поведінки.

Наслідки тендерної соціалізації залежать від тривалості залучення дитини до цього процесу. У своєму дослідженні маскулінних і фемінних рис тендерної ідентичності особистості я спробую показати особливості їх вияву протягом різного вікового періоду тендерної соціалізації. Таким чином, мета мого дослідження - визначити (на теоретичному рівні) та виявити (на рівні емпіричному) характерні для хлопчиків/чоловіків і дівчаток/жінок риси їхньої тендерної ідентичності шляхом інтерпретації процесу Тендерної соціалізації та його наслідків.

Теоретичний аналіз маскулінних і фемінних характеристик тендерної ідентичності

Поняття Тендеру є похідним від поняття статі. Однак тендер є не біологічною, а соціокультурною категорією: індивід не отримує її одразу ж після народження, а набуває в процесі включення в суспільне життя. Найбільш розповсюджене розуміння Тендеру: тендер - це соціальна конструкція, в межах якої розглядається його конструювання через різні інститути соціалізації, культуру, поділ праці; це організована модель соціальних відносин між чоловіками та жінками (як у родині, так і в інших суспільних інститутах) [1].

Сучасна теорія тендеру доводить, що суспільні відмінності між чоловіками та жінками «не мають біологічного походження, не є одвічно даними, а лише набутими, приписаними індивідові суспільством» [2].

Підхід до Тендеру як сукупності соціальних ролей, приписуваних індивідові, передбачає певну відмінність між чоловічим і жіночим набором соціальних ролей, яку дослідники називають тендерною (статевро-рольовою) диференціацією. Ця диференціація виявляє себе в низці сфер, серед яких мене цікавлять процеси тендерної соціалізації та особливі моделі поведінки особистості, які сформувалися в результаті даного процесу. Отже, надалі розглядатимуться саме ці два аспекти тендерної диференціації.

Вивчаючи статево-рольову диференціацію, дослідник маскулінності Ігор Кон робить висновок (який цілком доцільно застосувати також і до фемінності): «маскулінність і пов'язані з нею соціальні очікування (експектації) є похідними не від властивостей індивіда, а від особливостей чоловічої соціальної ролі» [3]. Соціолог переводить увагу саме на соціокультурні стереотипи й норми, стилі соціалізації тощо, які достоту є важливими для формування маскулінних і фемінних рис індивіда.

Крім того, поняття «тендер» має множинний і, як наслідок, ситуативний характер. Тобто уявлення про те, що означає бути жінкою чи чоловіком, змінюється залежно від контексту. «Відмінні інституційні контексти використовують і породжують різні форми маскулінності й фемінності» [4]. Хлопці по-різному поведуться, наприклад, під час гри у футбол (у суто чоловічій компанії) та протягом лекції (де присутні представниці протилежної статі). Отже, тендер не є властивістю індивідів, «річчю», якою вони володіють, натомість, як слушно зауважує Майкл Кімел, тендер - «особлива сукупність манер поведінки, зумовле-

них конкретними соціальними ситуаціями» [4]. Тобто гендер змінюється зі зміною ситуації.

Гендерна ідентичність як складова індивідуальної ідентичності особистості

Вважається, що поняття «ідентичність» уперше ввів у науковий обіг представник Віденської школи психоаналізу Ерік Еріксон у 50-х роках ХХ ст. [5]. Спочатку це поняття пов'язували з явищем індивідуальної ідентичності. Оскільки фрейдівське Его (Я) є наріжним у концепції ідентичності Еріксона, то індивідуальна ідентичність у нього постає як Его-ідентичність - суб'єктивне відчуття індивідом своєї тотожності та безперервності.

До поняття ідентичності зверталися класики соціології, автори відомої праці «Соціальне конструювання реальності» Бергер і Лукман, які виходили з тези: «Ідентичність, безумовно, є ключовим елементом суб'єктивної реальності» [6]. Далі, розвиваючи свою думку, вони стверджували: «ідентичність є феноменом, який виникає з діалектичного взаємозв'язку індивіда й суспільства» [7].

Психоаналіз звертає особливу увагу на формування тендерної ідентичності. «Гендерна ідентичність, на думку Фрейда, є критичною складовою розвитку особистості - можливо, це *найбільш* критична його складова. Усвідомлення тендеру набувалося і формувалося через стосунки із членами родини і ширшого товариства» [8].

Гендерна ідентичність з мікрорівня (де, згідно з Дж. Лорбер, вона постає як «індивідуальне відчуття гендерованого/гендерованої себе як працівника/працівниці й члена родини» [9]) поширюється також на макрорівень — рівень суспільних інституцій. «Гендер є так само властивістю інституцій, як і невіддільною складовою нашої індивідуальної ідентичності» [10]. Гендер є властивістю індивідів; гендеровані особи, набувши своєї тендерної ідентичності, входять у суспільство, формуючи тим самим гендеровані інституції.

Індивіди оберігають свою тендерну ідентичність. «Коли нашої тендерній ідентичності щось загрожує, ми нерідко вдаємося до перебільшення, демонструючи гіпермаскуліність або надмірну фемінність» [11].

Отже, тендерна ідентичність як складова ідентичності особистості загалом перебуває в безпосередньому зв'язку з нею. Маскулінні та фемінні ознаки, зі свого боку, не є сталими утвореннями, натомість можуть змінюватися залежно як від конкретного контексту, так і етапу залучення

людини до суспільного життя. Тож тендерна ідентичність постійно перебуває в процесі конструювання.

Гендерна соціалізація як основний механізм набуття гендерної ідентичності

Соціалізацію Бергер і Лукман визначають як «всебічне й послідовне входження індивіда в об'єктивний світ суспільства чи в окрему його частину» [12]. Автори розрізняють первинну та вторинну соціалізації. Первинна соціалізація - це та перша соціалізація в житті індивіда, яку він проходить у дитинстві і в результаті якої стає членом суспільства. Вторинна соціалізація - це кожен наступний процес, що дозволяє вже соціалізованому індивідові входити в нові сектори об'єктивного світу його суспільства. «Тому головна функція вторинної соціалізації полягає у вивченні та засвоєнні індивідом багатьох різних соціальних ролей (тендерних, сімейних, професійних, політичних тощо)» [13].

Ми набуємо своєї гендерної ідентичності шляхом соціалізації. В першу чергу, саме перед суспільством постає завдання забезпечити, щоб чоловіки чинили «по-чоловічому», а жінки щоб засвоїли жіночі манери поведінки. «Наша ідентичність є фіксованою, усталеною і відтепер внутрішньо притаманною нашій особистості. Ми не можемо перестати бути чоловіком чи жінкою, так само, як і перестати бути людиною - річ неможлива» [14].

Дослідник Лоуренс Колберг застосував до процесу набуття усталеної гендерної ідентичності запропоновану Піаже модель послідовного когнітивного розвитку [15]. Згідно з цією теорією, усвідомлення гендерних ідентичностей у дітей раннього віку залежить від конкретних фізичних підказок на кшталт одягу, зачіски та розмірів тіла, що розподіляють світ за двома тендерами.

Лише в 5-6 років більшість дітей опановують когнітивний механізм для розпізнавання гендеру як атрибуту особи. І, на думку Колберга, вже після 6 років дитина бачить світ через призму гендеру, цілком усвідомлюючи незворотність статевої належності, «причому це збігається з бурхливим підсиленням статевої диференціації поведінки та установок» [16]. На думку Колберга, вся інформація, що стосується гендерної поведінки, «відображається в нашій свідомості у вигляді гендерних схем» [17]. І ці гендерні схеми вміщують усе, що людина знає про гендер. Залишається лише їх застосовувати в різних си-

туаціях. До 7 років (а часто в 3-4 роки) діти досягають «гендерної константності - розуміння, що гендер постійний і змінити його неможливо» [18]. Таким чином, ще до того, як піти в середню школу, діти виявляють достатньо серйозні знання про тендерні розрізнення в іграшках, одязі, діях, об'єктах і заняттях.

Але соціальне засвоєння тендеру не закінчується в дитинстві. «Не варто забувати й те, що гендерно-рольова соціалізація - це процес, що триває протягом усього людського життя, він відображає обставини, які змінюються, та новий досвід» [19]. Процес набуття гендерної ідентичності може розпочатися рано, але він триває впродовж усього життєвого циклу.

На мій погляд, найяскравішим наслідком диференціації цілей соціалізації є гендерний розподіл суспільних сфер активності на сімейну (приватну) сферу, що радше підходить для жінок (адже, як я вже зазначала, дівчаток з раннього віку готують до виконання домашніх обов'язків) і позасімейну (публічну) сферу — для чоловіків (хлопчикам надають більшої автономії для їхньої публічної активності). Тому, зокрема, сформувався чіткий і яскравий образ так званої Жінки-берегині, хранительки домашнього вогнища, яка несе «високу і святу місію - місію любові, добра, миру» [20].

Чоловіча тендерна роль є більш жорсткою, ніж жіноча, яка натомість має ширші межі та більші можливості виходу за ці межі. Дослідники неодноразово стверджують, що «маскулінність є значно жорсткішою рольовою конструкцією, порівняно з фемінністю». Крім того, останнім часом на тлі суспільних Тендерних зсувів спостерігається «асиметричність переходу до Тендерного стилю, притаманного іншому Тендерові» [21]. Наприклад, для хлопчиків значно рідше трапляється нагода взяти участь у дівчачих іграх; існує чимало «хлопчачих занять», які цілком підходять для дівчат, тощо.

Поза тим, дослідники тендерних питань звертають увагу на обмеження, які накладаються на жіночі та чоловічі ролі в суспільстві. Зокрема, як уже зазначалося, передусім це сприйняття жінки як Берегині. Також, оскільки «більшість жінок працюють і водночас несуть на собі більшу частину домашніх обов'язків і догляду за дітьми» [22], це зумовлює досить велике навантаження, яке називають «дилемою перенавантаження» [23].

Однак чоловіки теж потерпають від традиційних обмежень своєї тендерної ролі. Так, їхній набір маскулінних рис повинен відповідати низці норм: успішності (яка соціальну цінність чоло-

віка визначає за величиною його заробітку та успішністю на роботі), розумової, емоційної та фізичної твердості (що передбачає фізичну силу й високу біологічну активність, обізнаність і компетентність, емоційну стриманість) і антижіночності [24].

З раннього віку фізична зовнішність пов'язується із соціальними визначеннями маскулінності та фемінності. Однак фізична зовнішність постає як головний атрибут саме фемінності. Адже в той час, коли дівчаток хвалять за їхній гарний зовнішній вигляд і вміння справляти приємне враження, у хлопчиків заохочують фізичні вчинки й активність. Звідси цілком очевидно є популярність ще одного з двох поширених в українському суспільстві образів жінки, описаних Оксаною Кісь,- Барбі, який «нагадує нарцисичне існування гарної та дорогої ляльки», «вимагає для себе відповідного середовища та атрибутів, щоби... знайти свого власника-чоловіка» [25].

Також слід зауважити, що діти протягом соціалізації є залученими до різних «ігрових світів». «Хлопчики граються, аби домогтися домінування; дівчатка граються задля можливості добре провести час» [26]. Вивчаючи «ігрові світи» хлопчиків і дівчаток, дослідники зробили такі висновки: «хлопчачі групи є більшими, дівчачі групи - меншими («приятелі» проти «найкращих друзів»); хлопці частіше граються на публіці, дівчата - в більш приватних місцях; хлопці підтримують ієрархічні відносини під час гри, дівчатка організовують радше партнерські утворення» [27]. До того ж, гомосоціальність, тобто орієнтація на спілкування винятково чи переважно з особами своєї статі, радше притаманна чоловікам, ніж жінкам.

Результатом диференційованої соціалізації стають певні відмінності, притаманні чоловікам і жінкам. Розгляну деякі з них, найбільшою мірою вивчені соціологами. По-перше, це рівень емпатії - емоційної чутливості до переживань інших людей. Причиною цього є знову ж таки соціалізація, яка у чоловіків розвинула здібність пригнічувати емпатичну чутливість. У жінок, навпаки, іграшки, зокрема ляльки, активно розвивають емпатичну експресію. Крім того, чоловіки часто перебувають у ситуаціях, що вимагають від них проявів сили, незалежності, прагнення до суперництва - якостей, які не корелюють з емпатичною чутливістю. Адже не слід забувати, що «компетентність і володіння собою — важливі характеристики чоловічої ролі». При цьому, як засвідчують дослідження, «статеві розрізнення в емоційності, в цілому, більш помітні у підлітків і дорослих, ніж у дітей» [28].

Чоловіки та жінки надають оточенню допомогу різного типу. Зокрема, для жінок є характерною «турботлива допомога» - турбота про особистісні й емоційні потреби інших. Натомість чоловікам притаманна «кавалерська допомога» (наприклад допомога жінці піднести важку валізу). Крім того, чоловіки проявляють більш «героїчні» види допомоги, різноманітні незвичні та ризиковані дії [29].

У разі прояву агресії теж маємо певні тендерні особливості. У той час, коли хлопчики частіше використовують пряму фізичну агресію, дівчатка «надають перевагу непрямим формам агресії (пліткам)» [30].

Усі ці приклади ще раз переконують у тому, що диференційована соціалізація, безперечно, не може не позначатися на поведінці та психіці хлопчиків і дівчаток. Гендерне навчання сміливо можна вважати «найбільш довготривалим аспектом соціалізаційного процесу» [31]. Ми навчаємося протягом усього життя того, що потрібно робити, говорити, одягати, як поводити себе, аби в суспільстві нас вважали особами певної статі.

Якісний контент-аналіз текстів гендерно-соціалізаційних особливостей маскулінності та фемінності

Аби проілюструвати на конкретних прикладах гендерні особливості соціалізаційного процесу, зокрема різних вікових періодів, протягом 21-23 жовтня 2003 р. в Ковельській гімназії № 1 (Волинської обл.) я провела якісне дослідження. Я просила школярів написати есе будь-якого (на їхній власний розсуд) обсягу на запропоновану мною тему¹. Отже, об'єктом мого якісного дослідження стали три групи дітей: молодшого шкільного віку (8-9 років) та їхні 28 есе (16 — від хлопчиків і 12 — від дівчаток) на тему «Чому мені подобається бути хлопчиком/дівчинкою?»; середнього шкільного віку (12—13 років) і 28 есе (11 - від хлопчиків, 17 - від дівчаток) на тему «За що мені подобаються/не подобаються хлопці/чоловіки, дівчата/жінки?» та старшого шкільного віку (16-17 років) і 42 есе (12 -від хлопців і 30 - від дівчат) на тему: «Мій образ ідеального чоловіка/жінки».

Сприйняття гендерних ознак дітьми молодшого шкільного віку

Насамперед варто зауважити, що як хлопчики, так і дівчатка схильні визначати виключно позитивні риси власної тендерної належності.

Таблиця 1. Думка дітей молодшого шкільного віку про переваги своєї статі

Хлопчики	Дівчатка
Наявність і демонстрація зовнішньої фізичної ознаки - сили	Привабливий зовнішній вигляд - одяг, волосся, зачіска
Можливість грати в рухливі ігри (в першу чергу спортивні)	Можливість грати в дівчачі ігри (зокрема спортивні)
Існування та переваги «чоловічих» професій	Цікавіші жіночі професії
Майстерність і вправність, здійснена самотужки	Захист із боку хлопців, натомість покарання їх за провини- можливість бити хлопців
Привабливий зовнішній вигляд	Можливість проявити «турботливий альтруїзм»

При цьому свої вподобання вони висловлюють через негативну оцінку протилежної статі. З отриманих есе можна виділити 5 основних критеріїв (вони подані в табл. 1), які визначають переваги чоловічої/жіночої статі, які вбачають автори творів.

З табл. 1 видно, що на першому місці для хлопчиків стоїть сила, натомість для дівчаток - зовнішній вигляд. Справді, «мати силу», на думку хлопчиків, означає мати великі переваги: можливість захистити себе та інших, підняти велику вагу, бути енергійним і швидким, допомагати в тяжкій роботі тощо. Найтиповішим поясненням того, чому хлопчикам подобається ідентифікувати себе саме з представниками чоловічої статі, є така відповідь: «Мені подобається бути хлопчиком тому що хлопчики сильніше від дівчат»², Окрім того, саме у хлопчиків є можливість не лише мати силу, але й демонструвати її, зокрема шляхом фізичної агресії («Тому що хлопчик може битися»). Дівчатка, натомість, очікують на захист із боку хлопців: «Мені подобається що хлопці мене захищають». З іншого боку, дівчаткам дозволено бити хлопців: «Іможна бити хлопців. Не подобається, що дьоргають за волосся тому я їх б'ю». Таким чином, дівчата цілком усвідомлюють, що їм більше дозволено проявляти фізичну агресію, за що хлопців карають, а їх - ні. Це ще раз підтверджує вже висловлену раніше думку про більшу обмеженість очікуваної чоловічої ролі.

Найбільшу увагу дівчатка приділяють своєму зовнішньому вигляду - одягу та зачісці, їм подобається бути дівчатками, оскільки можна, наприклад, носити гарне вбрання (спіднички, туфлі тощо) та ходити з косичками й бантами.

1 Теми я формулювала, беручи до уваги вік школярів.

2 Тут і надалі цитати школярів з есе подаються у незміненому вигляді.

На другому місці серед критеріїв привабливості у дітей - ігрові світи. У хлопців це «хлопчачі» (в першу чергу спортивні) ігри (наприклад, футбол, машинки) та пов'язана з ними рухливість. Для хлопців є очевидним: *«Всі хлопці люблять спорт»*. Натомість спортивні ігри та спорт не відіграють для представниць жіночої статі такої важливої ролі, як для хлопчиків, адже типова для дівчаток гра - в ляльки.

По-третє, діти згадують різні для кожної статі професії: міліціонер, далекобійник, «комп'ютерник», столяр - для хлопців; учителька, акробатка - для дівчаток. До того ж, хлопці «жіночі» професії вважають такими, що не несуть небезпеки та значних зусиль, називаючи їх при цьому «легкими». Дівчатка ж вважають свої професії цікавішими за «хлопчачі».

Також дітям уже притаманне певне уявлення про традиційні гендерні ролі в суспільстві. Можливість продемонструвати *«турботливий альтруїзм»* є ще одним критерієм переваги прояву фемінності. Дівчатка можуть чи то дати собі раду з приготуванням їжі, пошиттям одягу, чи навіть допомогти мамі, що не характерно для хлопців, які потребують подібного роду догляду з боку дівчат, - принаймні, так вважають юні представниці жіночої статі: *«А хлопчиком я б не хотіла бути тому що хлопчику треба допомогти він не може доглянути за собою, як слід»*. Зі свого боку, одному з хлопців, наприклад, *«подобається бути хлопчиком бо хлопчики ходять посівати а дівчатка ні»*. Це свідчить, що він у ранньому віці досить чітко усвідомив, що роль посівальника на різдвяні свята в суспільстві традиційно виконували й продовжують це робити виключно представники чоловічої статі, і бачить у цьому переваги своєї гендерної належності.

Цікавим є сприйняття гендерної ролі: діти активно вживають слово «можуть». Хлопчики та дівчатка можуть кимось бути, щось робити чи не робити. Однак очевидно, що будь-хто може будь-що робити. Але як відреагує на ці дії суспільство? Діти не вживають слово на зразок «дозволено». Вони просто засвоїли відповідні для їхньої статі зразки поведінки, але ще не мають для себе чіткого пояснення, чому можна робити саме так, а не інакше.

Отже, молодші школярі сприймають ознаки маскулінності та фемінності в першу чергу як зовнішні, видимі атрибути тендеру: абсолютно відмінний зовнішній вигляд (одяг, зачіска, фізична сила), різні «ігрові світи», різні професії та заняття.

Ставлення до маскулінних і фемінних рис дітей середнього шкільного віку

Насамперед, цікаво було виявити, що дітей обох статей переймає проблема нетрадиційної сексуальної орієнтації, відчутний страх помилково бути зарахованим(ою) до її представників/представниць. Це проявилось в реакції дітей на завдання написати не лише про протилежну стать, а й про свою. Як наслідок, близько половини дітей певним чином акцентували увагу на тому, що вони мають традиційну сексуальну орієнтацію (наприклад, *«Дівчата мені подобаються навіть більше ніж: хлопці, але не в тому розумінні, що я не тієї орієнтації»*). Діти даного вікового періоду досить добре обізнані з проблемою «традиційності» сексуальної орієнтації, їх хвилює, аби оточення випадково не подумало, що в них «неприродна» орієнтація. А оскільки цим дітям ще притаманна (хоча меншою мірою, ніж молодшому шкільному віку) гомосоціальність — дружні стосунки з представниками своєї статі, поряд з активним зацікавленням особами протилежної статі; у дітей спостерігається тривожність, пов'язана з визначенням гендерної ідентичності загалом та її сексуальної компоненти зокрема.

Діти середнього вікового періоду краще визначають ознаки маскулінності та фемінності. їхнє сприйняття свого та протилежного тендеру не обмежується лише вподобаннями щодо першого та негативними висловлюваннями про другий. Позитивні думки хлопчиків і дівчаток про свою та протилежну стать подано в табл. 2.

По-перше, хлопчики вияляють гомосоціальність у дружніх стосунках. Велику увагу вони приділяють дружбі з іншими хлопцями, вказуючи на особливість цієї дружби - спільний інтерес, що виявляється чи то у спільному захопленні якоюсь справою (зокрема спортом), чи то у

Таблиця 2. Вподобання дітей віком 12-13 років щодо ознак маскулінності й фемінності

Хлопці про хлопців	Дівчата про хлопців
Дружні стосунки за інтересами. Сила та фізична витривалість. Цілеспрямованість	Наявність сили та мужності, надання захисту. Приваблива зовнішність. Розум
Хлопці про дівчат	Дівчата про дівчат
Зовнішня краса, врода. Розум, успішність у навчанні. Гарні риси характеру	Дружні стосунки як емоційна опора - відвертість, довірливість, надійність. Розум. Вихованість

спільній активності та діяльності. По-друге, хлопцям до вподоби наявність фізичної сили та пов'язаної з нею фізичної витривалості. Хоча вони, порівняно з молодшою віковою групою, менше акцентують увагу на цій ознаці маскулінності. Хлопцям подобаються представники своєї статі за те, що вони більш фізично витривалі, оскільки займаються спортом і фізичною працею. Інколи поняттю сили надається ширше значення: *«Мені подобаються чоловіки, тому що в чоловіках вся сила»*, означаючи, що маскулінність також є символом міцності та могутності. Крім того, поряд з фізичною витривалістю, хлопці також згадують емоційну витривалість (стійкість), що передбачає здатність не проявляти свої емоції: *«Хлопці не нитуть як буває у дівчат»*. По-третє, ця фізична й емоційна витривалість сприяє тому, щоб представники чоловічої статі відзначалися *цілеспрямованістю*. Хлопцям подобається, що вони *«мають свій характер»*, у своїх прагненнях досягають мети, що означає: *«Хлопці якщо захочуть щось зробити, вони це зроблять»*.

Ставлення хлопців до дівчат є достоту іншим. Хлопці вказують насамперед на зовнішню красу дівчат, їхню вроду та привабливість. По-друге, у дівчатах хлопцям подобається не лише краса, а й розум. Взагалі, хлопці подають ціле «віяло» ознак фемінності, які їм імпонують. Зокрема, дівчата красиві не лише *«своєю вродою»*, але й *«душею»*: добрі, ввічливі, більшість – дружні. Дівчата подобаються декому з хлопців також за те, що вони вправно виконують свою традиційну роль домогосподарки, підтримують *«сімейне благо»*.

Дівчата (як і хлопці) теж відзначаються цінуванням дружби та дружніх стосунків з представницями своєї статі. Однак для дівчат дружба є сворідною емоційною опорою та підтримкою в житті. Тому їм достатньо однієї *«справжньої подружки»*, яка *«тебе не кине, а допоможе, підкаже, як правильно вчинити»*, яка *«завжди з тобою»*. Крім дружніх стосунків, дівчата схвально відзначають те, що вони розумні. Причому така риса, як наявність розуму, для них означає як інтелектуальні здібності, що проявляються в шкільній успішності, так і більший, ніж у хлопців, життєвий досвід. По-третє, дівчата є і повинні бути більш вихованими, ніж хлопці. *«Дівчинка – це як таємнича леді має бути вихованою, шляхетною»*, – так висловилася одна представниця жіночої статі. Дівчатка більшою мірою дотримуються суспільних норм як щодо поведінки, так і зовнішності.

Дівчатам подобаються сильні, мужні, «накачані», хоробрі та сміливі хлопці, які можуть спря-

мувати свою силу на захист «слабкої статі». Як промовисто заявила в своєму есе одна дівчинка: *«Краса країни це жінки, а сила країни це чоловіки. І щоб країна була насправді дружньою та благополучною чоловіки повинні оберігати жінок»*. Однак, дівчата хочуть, аби хлопець був не лише сильним, а й красивим. У хлопців, натовість, як зазначено вище, врода дівчат стоїть на першому місці. Дівчатам подобається гарна зовнішність і фізично розвинене тіло у представників протилежної статі. Проте ця фізична краса повинна бути в гармонії з внутрішніми якостями (душею, характером). Від маскулінності дівчата також очікують чималих емоційних проявів: доброти, доброзичливості, чуйності, лагідності, люб'язності, відкритості тощо. Подібного роду *«хороші лицарські риси»* та образи маскулінності, описані дівчатами, інколи мають вигляд ідеального типу чи мрії, про що здогадуються навіть самі дівчата: *«А особливо вони мені подобаються якщо вони гарні, сильні, розумні і виховані (але – це просто хлопець моєї мрії, таких нема)»*.

Отже, такі ознаки, як сила у хлопців і краса у дівчат, знову ж таки посідають провідні позиції, причому є вартіснішими саме для протилежної статі: дівчата у хлопцях цінують силу та мужність, а хлопці у дівчатах – вроду.

Тепер звернуся до негативних висловлювань про риси маскулінності й фемінності (табл. 3).

Деякі хлопці звертають увагу на негативні риси маскулінності. Перш за все, хлопці самі собі можуть не подобатися за надмірну агресивну поведінку. Також вони не схвалюють певні риси фемінності. Перше місце посідає емоційна нестійкість – невміння стримувати свої емоції. Дівчата їх відкрито демонструють усьому загалу, тому вони не подобаються, бо *«меншість з них плакати»*. Дівчата ще й *«дуже бистро ображаються»*, є *«ябідками»*. Крім того, представниці жіночої статі характеризуються невизначеністю. Вони *«завжди чогось хочуть»*, до того ж, самі не знають чого.

Таблиця 3. Негативна думка дітей віком 12-13 років про свою та протилежну стать

Хлопці про хлопців	Дівчата про хлопців
Прояви жорстокості. Є соціальними девіантами	Грубий прояв зацікавленості до дівчат. Вияв фізичної та вербальної агресії. Емоційна стриманість
Хлопці про дівчат	Дівчата про дівчат
Емоційна нестійкість. Невизначеність. Егоїзм	Недовіра до дружніх стосунків. Прояви вербальної агресії – сварливість, пліткарство. Егоїзм і гордовитість

Зі свого боку, дівчата також висловлюють обурення певними рисами фемінності, які зазвичай є прямо протилежними до позитивних, що тільки підтверджує їх важливість у визначенні гендерної ідентичності. По-перше, поряд із захопленням дружніми стосунками між дівчатами з боку одних представниць жіночої статі інші, навпаки, висловлюють недовіру до таких стосунків. Зумовлена ця недовіра в першу чергу тим, що дівчата можуть у деяких ситуаціях проявляти вербальну агресію (пліткувати, сваритися).

Загалом хлопці виявилися кращої думки про дівчат, ніж самі дівчата про себе. Хоча не варто забувати, що дівчата більш схильні вдаватися до детальних описів і критики, ніж хлопці. Так, дівчата мають чималі претензії також до маскулінних зразків поведінки. Представницям жіночої статі не подобається грубий прояв зацікавленості до них з боку хлопців. Дівчата не люблять «скажених», невихованих хлопців, які активно виявляють свою агресію як фізично (б'ються, є «задиркуватими»), так і вербально (сваряться, матюкаються, прозиваються). Однак, незважаючи на всі ці негативи, дівчата все ж таки схильні ідеалізувати риси маскулінності, будувати свої ідеали представника протилежної статі («Мрію зустріти свого принца, як і всі»). Дівчата емоційніші у своїх творах, де можна натрапити на такі репліки: «Хлопці для мене це Хфайли, і я дуже хочу знати про них більше!!!» Крім того, вони можуть навіть використовувати образливі слова (наприклад, «дибіли», «козли») в описах негативних маскулінних ознак.

Отже, діти віком 12-13 років є більш «обізнаними» як про риси маскулінності й фемінності, так і про проблемні аспекти гендерної ідентичності (в нашому випадку - нетрадиційну сексуальну орієнтацію). І хлопці, і дівчата описують не лише позитивні ознаки своєї статі, а й негативні, демонструючи вже сформовані тендерні образи (хоча часто-густо стереотипізовані), що є наслідком доволі тривалого періоду вторинної соціалізації - навчання в школі.

Ідеальні типи маскулінності й фемінності очима дітей 16-17 років

Бачення хлопцями ідеальних чоловічого/жіночого образів відображене у вигляді переліку найважливіших для них рис маскулінності й фемінності в табл. 4 (де подано по 5 основних характеристик кожної статі в ієрархічній послідовності).

Таблиця 4. Ідеальні ознаки маскулінності й фемінності очима хлопців 16-17 років

Ідеальна жінка	Ідеальний чоловік
Приваблива зовнішність. Душевна краса, моральні якості. Розум. Навички спілкування (увага до чоловіка). Повага до нього. Працьовита дружина. Гарна матір	Сильний, спроможний захистити жінку. Душевна краса, моральні якості. Приваблива зовнішність. Вміння заробляти гроші. Розум

З табл. 4 видно, що три ознаки - фізична та духовна краса, розум - є гендерно нейтральними, однак, з певною поправкою на пріоритетність стосовно певної статі. Майже всі хлопці вбачають ідеал жінки у привабливій зовнішності. Ідеальна жінка повинна бути вродливою, сексуальною, мати гарне тіло тощо. Для переважної більшості представників чоловічої статі поряд із фізичною красою жінок, яка все ж таки посідає першу позицію, йде «краса душі» — певний набір моральних якостей (наприклад доброта, чуйність, привітність, порядність). На думку самих же представників чоловічої статі, ідеальний чоловік також повинен мати привабливу зовнішність (доглядати за своїм тілом, бути вродливим чи симпатичним, високим, в міру «накачаним» тощо). По-друге, не менш важливими для ідеального маскулінного типу є знову ж таки «душевна краса». Ідеальний чоловік має бути добрим, благородним, відкритим, любити ближніх, тобто поєднувати «всі хороші якості». Але фізична та духовна краса в переліку пріоритетів ідеальних маскулінних ознак ідуть після такої риси маскулінності, як наявність сили та можливість захищати жінок, що посідає перше місце. Третя гендерно нейтральна ознака - розум - однаковою мірою важлива як для ідеального чоловіка, так і для жінки. Обоє мають бути розумними, освіченими й ерудованими.

Однак, окрім сили та захисту жінок, ідеальним чоловікам притаманна ще одна особливість - уміння заробляти гроші. Ідеальний чоловік повинен мати «гарну роботу», аби матеріально забезпечувати родину. Поряд іде така риса, як «умілість», чоловік повинен ще й бути «майстром на всі руки». Цій традиційній чоловічій ролі матеріального забезпечення родини відповідає жіноча роль працюючої дружини-домогосподарки та гарної матері (що є так званим образом Берегині). Для чоловіків важливо, аби жінка була «працьовитою», любила «виконувати жіночу роботу», доглядала за дітьми, була для них «гарною матір'ю». Тобто маємо певне взаємодоповнення

суспільних ролей: чоловік надає жінці захист (як фізичний, так і матеріальний), а вона йому - емоційну підтримку й турботу.

Важливість насамперед зовнішньої краси для ідеального жіночого образу та сили й мужності для чоловічого свідчить про закріплення образів маскулінності й фемінності, засвоєних ще протягом попередніх етапів тендерної соціалізації. Хоча на даному етапі соціалізаційного процесу відбулося також розширення діапазону сприйняття тендерної ідентичності, додалися нові ознаки, що характеризують радше внутрішній (прихований) світ особистості, ніж зовнішні (видимі) його прояви.

Дівчата однаково детально описують ідеальний образ як чоловіка, так і жінки, схильні спиратися на поширені в суспільстві традиційні тендерні стереотипи (*«В сім "ізвичайно саме чоловік має заробляти гроші, дбати про її добробут»; «Жінки повинні виконувати легку хатню роботу: прати, готувати їсти, прибирати, доглядати дітей»*).

Загалом ідеальні ознаки маскулінності й фемінності, про які висловлюються дівчата, можна згрупувати в певні образи ідеального чоловіка та жінки. У табл. 5 подано перелік і коротку характеристику цих образів, здійснену на основі аналізу есе представниць жіночої статі.

Усі образи різняться між собою як наближеністю/віддаленістю до традиційних бачень, так і наповненням ознаками маскулінності/фемінності. Деякі дівчата піддають сумніву традиційне бачення жіночого та чоловічого образів (*«Жінка має бути не лише хатньою робітницею та вихователькою власних дітей, як ми звикли традиційно вважати»*). Хоча ці ідеальні образи навіть самими дівчатами зображені не завжди

послідовно й конкретно. Дівчатам, як і хлопцям, притаманні радше *комбіновані ідеальні образи*, тобто ті, що поєднують одночасно декілька ідеалів маскулінності чи фемінності. Серед чоловічих образів найпоширенішою є комбінація Успішного сім'янина з Другом-порадником. Це свідчить про досить великі вимоги з боку представниць жіночої статі до хлопців, які повинні успішно виконувати як інструментальну роль, так і експресивну, бути для жінки водночас і матеріальною, і емоційною опорою. Серед жіночих образів перевага надається Берегині, яка, крім того, може певним чином претендувати на роль Незалежної та Ділової жінки, що знову ж таки підсилює вимоги жінок до себе самих.

Таким чином, підбиваючи загальні підсумки після аналізу всіх трьох груп дітей різних вікових категорій, варто згадати той процес, який сприяє формуванню сприйняття маскулінних і фемінних ознак. Справді, на прикладі написаних дітьми есе можна переконатися, яким чином і наскільки відбуваються зміни у визначенні ними власної гендерної ідентичності, в закріпленні відповідних маскулінних чи фемінних поведінкових зразків, традиційних суспільних стереотипів, у поглибленні тендерної диференціації тощо. Процес вторинної соціалізації поступово формує наше сприйняття як своєї, так і протилежної статі, що, як ми мали змогу переконатися, не є однаковим протягом різних життєвих періодів.

Висновки

Гендерна соціалізація успішно сприяла тому, щоб діти засвоїли стандартні зразки поведінки і дали для себе відповідні пояснення щодо їх застосування. Чим довше дитина залучена до вторинної соціалізації, тим помітнішими є наслідки кращого усвідомлення власної гендерної ідентичності.

Результати якісного дослідження показують чітку тендерну диференціацію у дітей кожного вікового періоду в процесі сприйняття маскулінних і фемінних ознак, яка загалом є «традиційною». Крім того, кожен наступний віковий період характеризується своїми особливостями, що мають як спільні, так і відмінні риси порівняно з попереднім.

Однак під впливом змін у структурі тендерних ролей поступово трансформується бачення традиційних канонів маскулінності й фемінності. З'являється новий погляд на власну тендерну ідентичність, що не сприймається чітко за одним видом ознак (чи то маскулінними, чи фемін-

Таблиця 5. Ідеальні ознаки маскулінності та фемінності очима дівчат 16-17 років

Образи жінки	Образи чоловіка
Берегиня дружина-домогосподарка й матір	Успішний сім'янин матеріальна опора родини
Романтична леді загадкова й чарівна	Джентльмен романтичний і гречний
Незалежна та ділова жінка розумна й цілеспрямована	Привабливий красень врода або/і спортивна фігура
Подруга-порадниця надає емоційну підтримку	Друг-порадник емоційна опора
Жінка-спокусниця красива та підступна, вдало цим користується	Захисник еталон міцності та стійкості

ними). Зокрема, деякі жінки прагнуть бути незалежними від матеріальної підтримки чоловіка, а чоловіки, натомість, мати змогу виражати свої емоції. Але це поки що, як засвідчили результати аналізу дитячих есе, лише поодинокі випадки.

У сфері інституції сім'ї існує доволі чіткий розподіл маскулінних та фемінних ознак. Діти, особливо старшого вікового періоду, це добре розуміють. Кожна стаття має свої обов'язки щодо сім'ї та подружньої пари: жінка «доглядає» за чоловіком і створює затишок родинного вогнища, чоловік матеріально забезпечує родину (звісно, принагідно це робить і жінка, але, по-

рівняно з чоловіком, її внесок не такий значний і важливий) та захищає свою другу половину. Отже, інтерпретуючи думки дітей з приводу такого тендерного розподілу ролей у родині, можна зробити висновок, що переважна більшість, особливо старшого вікового періоду, сприймає розподіл як партнерські стосунки: хтось по можливості робить одне, а хтось – інше. Оскільки їхня діяльність доповнює одна одну, то в результаті всі задоволені й усім від цього добре. Таким чином, переважна більшість досліджуваних дітей вважають традиційний (чіткий тендерне диференційований) розподіл маскулінних та фемінних ознак нормою суспільного життя.

1. Чухим Н. Гендер та тендерні дослідження в ХХ ст. // Незалежний культурологічний часопис «І», – 2000. – № 17. – С. 27.
2. Кісь О. Дефініції фемінізму // Незалежний культурологічний часопис «І», – 2000. – № 17. – С. 19.
3. Кон І. Чоловіки, які змінюються у мінливому світі // Незалежний культурологічний часопис «І», – 2003. – № 27. – С. 22.
4. Кімел Майкл С. Гендероване суспільство / Пер. з англ. – К.: Сфера, 2003. – С. 139–140.
5. Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред. А. Ручки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – С. 41.
6. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. – М.: МЕДИУМ, 1995. – С. 279.
7. Там само. – С. 281.
8. Кімел Майкл С. Вказ. праця. – С. 102.
9. Lorber J. Paradoxes of Gender. – New Haven, London: Yale University Press, 1994. – Р. 31.
10. Кімел Майкл С. Вказ. праця. – С. 145.
11. Там само. – С. 160.
12. Бергер П., Лукман Т. Вказ. праця. – С. 212.
13. Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред. А. Ручки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – С. 48.
14. Кімел Майкл С. Вказ. праця. – С. 154–155.
15. Там само. – С. 112.
16. Кон И. С. Ребенок и общество (историко-этнографическая перспектива). – М.: Наука, 1988. – С. 194.
17. Берн Ш. Тендерная психология. – СПб.: Прайм-Евроннак, 2001. – С. 46.
18. Там само. – С. 48.
19. Там само. – С. 51.
20. Кісь О. Моделі конструювання тендерної ідентичності жінок в сучасній Україні // Незалежний культурологічний часопис «І», – 2003. – № 27. – С. 44.
21. Кімел Майкл С. Вказ. праця. – С. 192.
22. Берн Ш. Вказ. праця. – С. 160.
23. Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект) – К.: ВИПОЛ, 1999. – С. 124.
24. Берн Ш. Вказ. праця. – С. 174–177.
25. Кісь О. Вказ. праця. – С. 46.
26. Кімел Майкл С. Вказ. праця. – С. 191.
27. Thome B. Children and Gender: Constructions of Difference // Theoretical Perspectives on Sexual Difference / Ed. by Rhode D. L. – London: Yale University Press, 1990.
28. Берн Ш. Вказ. праця. – С. 108.
29. Там само. – С. 115–116.
30. Там само. – С. ПО.
31. Mackie M. Constructing Women and Men: Gender Socialization. – Toronto: Holt, Rinehart and Winston of Canada, 1987. – Р. 124.

T. Martsenyuk

GENDER SOCIALIZATION AS THE FORMATIVE PROCESS OF MASCULINE AND FEMININE CHARACTERISTICS OF GENDER IDENTITY

This article consists of two parts. Theoretical part is devoted to the characteristic of the main concepts – masculinity and femininity, gender identity, and gender socialization. Empirical part includes qualitative content analysis of the different age children's essays. Results of this analysis demonstrate that the consequences of gender socialization depend on the period during which the children are involved in this process.